

індуїзм-буддизм – втечею від дійсності та природи, юдаїзм-християнство – оволодінням природою та її перетворенням. В кожному з цих типів ставлення до світу (природи) міститься відповідний стиль життя – етично визначена модифікація способу існування людини. Цими вихідними світовідчуттями і світоглядами визначаються й відповідні типи раціональності, які зумовлюють і загальний напрям дії. Так, в межах індуїстсько-буддистської “картини світу” людина розглядається як “вмістилище” Бога. Йому властиве споглядально-містичне налаштування, що спонукає до пасивного ухилення від мирського життя. В межах юдейсько-християнської “картини світу” констатується спорідненість з ідеєю “дієвого Бога”, що пов’язується з розумінням людини як “знаряддя Бога” й активістського етичного налаштування, яке спонукає до діяльності у світі. Звідси відмінність в етичних модифікаціях ставлення до світу й природи: в одному випадку напружена діяльність, в другому – мудре недіяння.

Який же з цих типів має обрати сучасна цивілізація? Чи й надалі провадити активістську позицію, підштовхуючи світ до катастрофи, а чи ж зайняти позицію “недіяння та споглядання”, тобто фактично усунути від того, що сталося і не протидіяти подальшій ескалації “ризиків і загроз”? Чи може варто пристосовуватися до природи за умов її “технічного відтворення” (Гернот Бьоме), тобто за умов втрати нею своєї ідентичності? Звісно, що кожне з цих налаштувань сьогодні вже не може правити за взірць

Сюди варто додати, що в ХХ столітті з’являються ще й інші проблемні комплекси (клонування, спроби змінити генетичну конституцію людини, евтаназія тощо), для вирішення яких не може стати у пригоді увесь попередній досвід – і релігійний, і секулярний. Треба змінювати ціннісні орієнтації, і на це здатна тільки універсалістська макроетика. Причому рух до такої етики здійснюється і в межах релігійної свідомості, зокрема в екуменізмі, в “глобальній етиці” такого релігійного філософа, як Г.Кюнг і та ін. Проте, на наш погляд, така універсалістська етика може бути обґрунтована тільки на основі розуму, щоправда розуму не монологічного, на кшталт новоєвропейського, який власне й став причиною сьогоднішніх проблем, а комунікативно-діалогічного розуму, визначеннями якого з огляду на герменевтично-прагматично-лінгвістичний поворот є “аргументація”, “дискурс”, “консенсус”. Це означає, що сьогоднішня соціальна етика не може спиратися ані на релігійні, ані на монологічно-раціональні підвалини. Це має бути дискурсивна етика, відкрита для обговорення нагальних проблем сучасності для всіх людей - науковців, представників конфесій,

для пересічних громадян. Це - рівень постконвенційної моралі, категоричний імператив якої визначається таким чином: “Поводься так, щоб усі твої твердження, плани або вчинки були узгоджені на основі осмислених і відповідних ситуації аргументів (так щоб жодний осмислений і відповідний ситуації аргумент не залишався поза увагою, задля цього слід очікувати обґрунтованого консенсусу необмеженої аргументативної спільноти)” (Bohler D. Idee und Zukunftsverantwortung: Hans Jonas und die Dialogethik Perspektiven gegen der Zeitgeist // Zukunftsverantwortung in der Marktwirtschaft...- Munster, 2000.- S.52).

Тому, аби вирішити проблему викладання етики в школі треба запроваджувати її секуляризований варіант, враховуючи розвиток людства, зокрема й феноменологію моральної свідомості. Відтак в ній має бути представлений цей розвиток, в якому релігійна етика має розглядатися як один із шаблів розвитку моральної свідомості.

Малахов В.

МІРКУВАННЯ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ “ОСНОВИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ”

А. Запровадження курсів етики в середніх класах школи за нинішніх умов видається справою корисною і важливою. Оскільки ж світоглядно нейтральний курс етики, який би не зводився до визубрювання суто формальних, позбавлених духовного сенсу нормативів, нині уявити собі важко, закономірно постає ідея системи факультативів, які у своїй сукупності реалізували б завдання етичної освіти на ґрунті світоглядного плюралізму. Загальний принцип такого підходу можна сформулювати як утвердження *обов’язковості* етичної освіти загалом через *факультативність* (відповідно, варіативність) пропонованих конкретних курсів. При цьому можливість вибору для кожної родини має бути забезпечена *реально*. Учень, який обере такий факультатив, не буде зобов’язаний слухати будь-який інший з пропонованих аналогічним чином курсів етики.

Питання для обмірковування:

1. Чи не варто все ж прагнути до формування – у перспективі – єдиного курсу етики (*не* “етики віри”) на загальноприйнятній основі? Чи можливий такий курс взагалі? Яким могло б бути його основне спрямування?

2. Як *реально* забезпечити альтернативність курсів етики, особливо у малих містах і селищах, для невеликих шкільних колективів?

3. Чи не існує небезпеки, що реалізація факультативної системи викладання етики призведе, замість поширення людяності і доброти, до посилення почуття відособленості, протиставлення “своїх” і “чужих”, а стосовно утворених таким чином у межах школи “етичних меншин” – до їх дискримінації?

Б. Запропонована від початку назва курсу “Етика віри” виглядає цілком беззмістовною. Мова може йти про етику християнську (репрезентовану різними конфесіями), юдейську, ісламську або ж етику світську, гуманітарну. Дотримання засад справжнього плюралізму і толерантності у цьому відношенні передбачає певний ступінь взаємної поваги. Себто визнання, з одного боку, власне етичної компетенції релігійного морального вчення, з другого – того, що й позарелігійна етика зовсім не обов’язково є “атеїстичною пропагандою”, що вона може мати свої поважні підстави і засади, що, кажучи загалом, тип високоморальної безрелігійної людини для нашого часу аж ніяк не є фікцією.

В. Комісія, створена нині при Міністерстві освіти та науки, має, як відомо, своєю метою розробку концепції певного *факультативного* курсу з етики. Однак загалом, як неважко пересвідчитися, питання етичної освіти в школі тягне за собою цілу низку педагогічних, світоглядних, юридичних і власне етичних проблем, які не є нерозв’язними, проте, потребують з’ясування і досягнення щодо них належної суспільної згоди. В зв’язку з цим гадаємо конче потрібним проведення, з метою досягнення широкого консенсусу, деякої представницької експертизи усього згаданого комплексу проблем, із залученням як представників християнських церков, педагогів та науковців-етиків, так і мусульманського та юдейського духовництва, представників правозахисного руху, гуманітарної інтелігенції. На мій погляд, справа етичної освіти того варта, і не слід шкодувати час та інтелектуальні зусилля, аби поставити її виконання на розумну та узгоджену основу.

Г. Стосовно самого курсу *християнської етики*, то в ньому, на мій погляд, має бути акцентований не стільки догматичний, скільки власне етичний аспект: християнська етика може і повинна прищеплювати сучасній молоді такі “дефіцитні” в нинішньому спрагматизованому і збайдужілому світі засади любові, співстраждання, милосердя, братолюбства, прагнення до миру, готовності до самообмеження, самозречення і самопожертви заради братів і сестер своїх. Саме в царині цих неминущих духовних цінностей слід, очевидно,

в першу чергу шукати те “особливе слово”, що його християнська етика і християнське моральне виховання мають донести до людей за умов сучасної цивілізації і, зокрема, в нашій нинішній ситуації в Україні.

Важливим проблемним завданням курсу християнської етики постає поєднання настанов *віри і толерантності*. Слід формувати у молоді людини здатність протистояти духовному збайдужінню і нерозбірливості; разом з тим, важливо дбати про розширення її духовних обріїв, вкорінення в її душі і почуттях доброзичливої цікавості до інших про випереджаюче знешкодження початків ненависті, фанатизму, особистого й групового (зокрема, й вузькоконфесійного) своєцентризму та самоутвердження.

Д. Як і будь-який інший пропонований нині факультатив з етики, курс основ християнської *етики* має містити в собі певні *інваріантні* елементи, що відповідають нинішнім вимогам до етичної освіти загалом. Такі вимоги потребують докладнішого аналізу і більш детального переліку, проте до них, принаймні, треба, на мій погляд, віднести таке:

а) повагу до *цілісності етики* як галузі духовної культури людства. Як мистецтво, релігія або наука, вона має у певному розумінні бути *цілком присутньою* у кожній із своїх настанов. І це повинен добре усвідомлювати кожен вчитель, що викладає цей предмет;

б) відновлення поваги до *обов’язковості моральних норм*. Звичайно, у християнської етики існують свої ефективні підходи до розв’язання цього завдання, надзвичайно актуального за нинішніх суспільних умов. У будь-якому разі, визначальним у процесі цього відновлення поваги до моральної норми має бути не авторитаристське залякування, яке віджило свій час, а глибоке розкриття *позитивного духовного змісту* кожної такої норми і самої ідеї нормативності, “нормального” загалом;

в) водночас слід враховувати, що наш нинішній світ – світ відкритих проблем, зокрема, й морально-етичних. Через це будь-який повноцінний курс етики повинен мати своєю метою розвиток зародків *відповідального самостійного мислення*, що має бути обов’язково враховано при методичному опрацюванні такого курсу;

г) можливо, найгострішою і разом з тим підсумковою проблемою, що її висуває наш час, є проблема збереження самої *людської ідентичності*, самої здатності людини *бути людиною*. Через це *виховання людяності* вимальовується як своєрідне “надзавдання” сучасної етики загалом. Адже, на жаль, і справедливість, і добро, і навіть сама любов можуть існувати й у відверто нелюдських, нелюдських своїх формах. Християнській етиці теж, на мою думку, важливо дбати про свою реальну

людяність (якої так легко позбутися), ніколи не втрачати відчуття живої людини, що її возлюбив Христос.

Розумію, що стосовно наведених тут позицій можуть бути висловлені й альтернативні, теж по-своєму небезпідставні думки. Через це й потрібне обговорення – широке і без зайвого поспіху.

Кисельов О.

ПРО ПРЕДМЕТ “ЕТИКА ВІРИ” У ДЕРЖАВНИХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Проблема релігійної освіти не є новою для українського релігієзнавства. В останнє вона піднімалася у зв'язку з указом Міністра освіти та науки про введення предмету “Теологія” у вищих навчальних закладах України. Однак, як то часто буває в Україні, той указ залишився лише на папері. Водночас тема релігійної освіти була досить різносторонньо обговорена у колах релігієзнавців. Зараз знов дискутують на цю тему. І дискусії ці мають інший характер, бо бажання президента без серйозної суспільної дискусії почало реалізовуватися Міністерством освіти та науки: з першого вересня цього навчального року курс “Етика віри” вже введений у деяких державних школах України. Дискусії та полеміка лунають вже паралельно прийнятому рішення у фактично можуть змінити лише зміст предмету, але не рішення про його викладання. Тобто все ще можна дискутувати, що має викладатися у державних школах дітям, але те, що новий предмет якщо не з'явився 1 вересня, то з'явиться після нового року майже вже ні у кого не викликає сумнівів.

У певній частині населення є побоювання, що “Етика віри” буде фактично “Християнською етикою”, тобто предметом релігійним. У іншій — що предмет буде позбавлений релігійного компоненту, тобто буде “арелігійним”, світським, релігієзнавчим. Я належу до першої групи.

Взагалі, хоча зауважити, що проблема введення нового предмету “Етики віри” досить мало дискутувалася у суспільстві. Однак, не можу сказати, що суспільної дискусії не було взагалі. Серед голосів, які підтримували “Етику віри” (розуміючи під нею “Християнську етику”) були представники так званих “традиційних церков”. Відмітимо, що у Галичині вже понад 10 років читається у державних школах предмет “Християнська етика”, а тому зі сторони УГКЦ лунали побоювання, що

новий предмет із неконкретною назвою “Етика віри” замінить цілком конкретну “Християнську етику”.

До групи, яка не підтримувала введення релігійного предмету “Етика віри” були і атеїсти, і віруючі різних релігійних напрямків, в тому числі православні та католики. Аргументи “проти” були, наприклад, викладенні у “Зверненні до Президента України та міністра освіти стосовно введення курсу “Християнська етика” у державні школи” [<http://uath.org/zvernennya.php>]. Найсильнішими з них вважаю апелування до чинного українського законодавства (ст. 35 Конституції України, ст. 5 та ст. 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» й ст. 6 та ст. 8 Закону України «Про освіту») згідно якого жодна релігія не є обов'язковою в українській державі; всі релігії рівні; церква відділена від держави, а школа від церкви; освіта у державних школах має світський характер.

Завдяки “Зверненню до Президента...” розв'язалася справжня полеміка між прихильниками та противниками введення “Християнської етики” у державних школах. Не буду переказувати увесь зміст полеміки. Зазначу, що ніякого вагомого, серйозного контраргументу до апелування до чинного українського законодавства України я не почув. Слід, однак, відмітити, що опоненти апелували до статті 11 Конституції України згідно якої “Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України”.

За логікою опонентів, ця стаття Конституції була ніби контраргументом до статті 35 до якої апелують противники ведення релігійних предметів до школи. Однак, в Конституції не сказано, що “сприяння” держави має бути через введення релігійних предметів у державних школах. Оскільки, як вже зазначалося, у Конституції та законах України сказано про незалежність школи від церкви та релігії, і цілком логічно, що таке “сприяння” є недопустимим з правової точки зору.

Взагалі відзначу, що серед населення України у своїй більшості досить схвально ставиться до введення “Етики віри” у школах. Це підтверджує і соціологічне дослідження 2003 року проведене “Юкрейніан соціолоджі сервіс” згідно, якому прихильники “релігійної діяльності церков в школах та інших навчальних закладах” переважають над супротивниками [Релігія та Церква в сучасній Україні: результати загальнонаціонального соціологічного дослідження // <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/churchsocialres>]. Це